

POLSK ARBEJDER- BEVÆGELSE EFTER KOMMU- NISMENS FALD

Af Jens Jørgen Nielsen

Efter kommunismens fald havde både fagbevægelsen Solidarnosc og den faglige arvtagere til det kommunistiske parti, OPZZ, svært ved at finde svar på de kæmpestore sociale problemer, der opstod i kølvandet på den chok kur, som de første Solidarnosc støttede regeringer indførte. I stedet blev Solidarnosc fagbevægelsen arnested for en højreorienteret diskurs.

Sommeren 1980 i den polske Østersø by, Gdansk: På dette tidspunkt havde byen igen længere tid været præget af gærende utilfredshed. Centrum for uroen var det berømte Lenin Skibsværft. De konkrete anledninger var forhøjede priser på fødevarer og fyringen af en kvindelig kranfører. Netop i august var det lykkedes de aktionerende arbejdere og sympatisører at opnå noget, som hidtil nærmest havde været utænkeligt i de lande, der den gang tilhørte sovjetblokken. Det var lykkedes dem at presse regeringen til forhandlingsbordet, alene det blev dengang betragtes som en næsten grænseoverskridende sejr. Som et symbolsk udtryk for magtforholdene måtte den polske regering rejse fra Warszawa til Gdansk for at forhandle. Det var både en fysisk og mental rejse.

Udgangspunktet for forhandlingerne var de 21 krav, som strejkekomitéen havde opstillet. Et af dem var kravet om retten til at oprette frie fagforeninger. Regeringens repræsentanter imødekom de vigtigste krav, og måneden efter i september oprettede de utilfredse arbejdere fagforeningen Solidaritet, *Solidarność*, som det hedder på polsk. Hovedmanden og bevægelsens ikon var den fyrede elektriker fra værftet, Lech Wałęsa med et specielt overskæg, som dannede mode i disse år. Men selv han var dengang ikke helt klar over rækkevidden af sommerens begivenheder.

Forud var gået mange års både passiv og aktiv protestproces, hvor både arbejderråd og den katolske kirke spillede en vigtig rolle. Disse bevægelser havde siden 1956 givet Polen et væsentligt større spillerum end andre stater inden for Warszawa pagten. At den nye pave i Rom i 1978 oven i købet blev en polak bidrog afgjort til den festlige stemning i 1980. Året forinden havde Jan Paweł, tidligere Karol Wojtyła, i triumf besøgt Polen, og millioner af polakker luftede denne blanding af nationalisme og katolicisme, som var og stadig er så særegen for Polen.

Det følgende årti blev ikke mindre dramatisk. Mindre end halvandet år senere, den 13.

december 1981, indførte det moralsk svækkede kommunistiske parti, det såkaldte Polske Forenede Arbejderparti, *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza*, PZPR, krigsret tilstand. General W. Jaruzelski blev partichef og senere statsleder, og al form for politisk og faglig aktivitet blev forbudt (det ramte også eksempelvis den kommunistiske faglige organisation). Mange af heltene fra de glade dage i sommeren 1980 blev smidt i fængsel. Men Jaruzelskis greb begyndte allerede så småt at løsnes fra midten af 1980'erne. Og så i 1989 overraskede Polen igen – mindst lige så meget som Gorbatsjov, der på samme tid havde ikke blot travlt med men også problemer med sine reformer i Sovjetunionen. Fra februar til april 1989 mødtes repræsentanter fra oppositionen (også fra kirken) og repræsentanter fra det hidtil så magtfulde kommunistiske system omkring et rundt bord, *Okrągły Stół* – bogstaveligt talt. Her aftalte de i realiteten, hvordan man skulle aftrappe det kommunistiske system på en fredelig og moderat måde gennem et kompromis, hvor den gamle kommunistiske garde fortsat skulle have en position i det nye samfund. Med sin ikke-voldstrategi fremstod *Solidarność* leder Lech Wałęsa i manges øjne som en østeuropæisk Ghandi.

At det var den polske fagbevægelse, der havde bidraget til en ikke-voldelig omvæltning af det kommunistiske system, som de færreste troede overhovedet kunne falde, det fremtvang beundring ikke mindst i vest. Store dele af den vestlige ikke-kommunistiske venstrefløj fik i et vist omfang en anden ungdom med en inspiration ikke helt ulig den, der udgik fra studenteroprøret i Paris i 1968. Mange så i den polske *Solidarność* bevægelse ikke bare en udløber af det antiautoritære oprør i Paris 1968. *Solidarność* legemliggjorde også idéerne om det civile samfund, den afgørende demokratiske instans mellem stat og marked. På den måde blev de polske begivenheder også set som et udtryk for den tredje vej mellem en statsstyret kommunisme i øst, som ikke gav rum til folkelige bevægelser og et markedsstyret samfund i vest, som overlod de afgørende beslutninger til de store multinationa-

le selskaber. Ikke mindst SF var herhjemme optaget af disse diskussioner.

Ud over kirkens meget synlige indflydelse var der også en anden faktor der styrkede *Solidarność*. En række intellektuelle havde i 1976 dannet *Komitet Obrony Robotników*, KOR (Bevægelsen til Arbejdernes Forsvar), en bevægelse, der stillede sig til rådighed for den nye arbejderbevægelse, for arbejdderrådene rundt om på de store virksomheder i landet. Fra 1956 efter arbejderopstanden i Poznań, var det den polske oppositions strategi at indføre arbejdderråd i virksomheder. Aktiv i KOR var senere så prominente navne som Jacek Kuron, Karol Modzelewski, Tadeusz Mazowiecki, Tadeusz Kowalik og andre.

At den kommunistiske stat tillod at oprette fagforeningen *Solidarność* var ikke bare en konkret sejr for de strejkende arbejdere men også en vigtig symbolsk sejr for dem der på den lange bane tænkte i systemskifte. Når oppositionen talte om arbejdderråd, faglige organisationer, faglige rettigheder m.m. tog de så at sige magthaverne på ordet. Den Polske Folkerepublik var oprettet i arbejderklassens navn. Det gav et vist spillerum til organisationer, der formulerede sig i arbejderklassens navn.

Mange vestlige venstreorienterede så i *Solidarność* en virkeliggørelse af både idéerne om et civil samfund som et alternativ til både den vestlige liberalisme og den østlige statslige socialisme. Hertil kommer, at værftsarbejderne i deres blå kedeldragter og beskyttelseshjelme jo var som taget ud af en film om industrisamfundet, som den klassiske marxisme også er vokset ud af. Også de mange rygende skorstene og trøstesløse fabrikker kunne lede tanker hen på Charles Dickens' og Friedrich Engels' beskrivelser af industrisamfundet og arbejderklassen i 1800-tallets Storbritannien.

Der var kun én ting, der ikke passede ind i dette romantiske billede, og det var det stærke katolske element. Den jævne og folkelige Fader Henryk Jankowski holdt messe på værftet og Lech Wałęsa bar det stærkeste symbol på den katolske nationalisme og katolicisme i jakkereversen. Det var den Sorte Madonna, en lille kopi af en undervirkende ikon fra byen

Lenin skibsværftet i Gdansk. (Foto: Arbejdermuseet & ABA)

Częstochowa. Denne stærke emotionelle katolicisme virkede meget fremmed især for arbejderbevægelsen i det protestantiske Nordeuropa, oven i købet med traditionel stærk antiklerikal tradition. Selv indtil for et par år siden skulle man lige vænne sig til, at det er en fagforeningsbygning man træder ind, når man skal besøge *Solidarność* fagforeningens hovedbygning i Gdansk. Her hænger talrige gulhvide Vatikanstat flag og billeder af den polske pave indtil 2006, Jan Paweł II.

Solidarność sejrede i 1989. Da den ikke-kommunistiske tidligere aktive i katolske or-

ganisationer, Tadeusz Masowiecki blev statsminister efter et delvist frit valg, der gav kommunisterne et knusende og demoraliserende nederlag, var det på alle måder et vendepunkt ikke bare i Europa, men i hele verden.

Forventninger til Polens fremtid var både store og fortrøstningsfulde. Men hvordan gik det så?

Lysner det i øst?

Ja det gik i hvert fald bedre end frygtet set i lyset af krigene i det tidligere Jugoslavien. Og

Værftsarbejdere fra Lenin skibsværftet i Gdansk går i demonstration som afslutning på strejke i august 1988. (Foto: Arbejdermuseet & ABA)

rigtigt godt er det gået, fortæller tidligere udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen os. Det er interessant og ikke overraskende, at netop han måler landene på hvor store økonomiske frihedsrettigheder, der eksisterer.¹ Han fryder sig over, at de nye medlemslande ligger over mange af de gamle medlemslande, hvad angår økonomisk frihed. Og rigtigt er det også, at den økonomiske udvikling har været bedre relativt succesfuld. Men det skal ses på baggrund af et meget lavt udgangspunkt og i

forhold til store ubrugte ressourcer i Polen i form af en meget høj arbejdsløshed. Det er dog ikke emnet for denne artikel, hvor jeg især vil se på, hvad der er blevet af demokratiet, sociale og faglige rettigheder i Polen.

Det parlamentariske demokrati er ikke i fare i Polen. Der er ingen overhængende udsigt til, at f.eks. militæret eller en anden sammensværgelse vil lukke den polske *Sejm*, som det polske parlament hedder. Næsten alle de gamle kommunister var rimeligt svage i troen, og

de transformerede sig uden besvær fra kommunister til vestlige kapitalister med mobiltelefoner, markedsanalyser m.m. Set på den måde er Polen langt fra f.eks. latinamerikanske tendenser. Men på den anden side er det tydeligt, at demokratiet ikke fungerer. For det første er valgdeltagelsen meget lav, og den er dalet de sidste par år. For det andet er det politiske liv alt andet end stabilt. Det er endnu ikke sket, at en regering er blevet genvalgt. Efter en regeringsperiode er billedet i Polen, at regeringspartierne ryger tæt på spærregrænsen og undertiden under. Dette skete eksempelvis i 2001, da AWS, en paraplyorganisationer for højreorienterede parter med rod i *Solidarność* overhovedet ikke blev repræsenteret i det nye parlament.

Det er en udbredt opfattelse, at mens mange private polske virksomheder fungerer ret godt, så står det skidt til med de polske regerings kompetence og hæderlighed. Maria Jarosz er sociolog på Universitetet i Warszawa, og hun afspejler mange intellektuelles holdninger, når hun i forordet til sin skræmmende bog om korrumperingen af det offentlige liv i Polen skriver: *“Rammebetingelser for et normalt liv i et normalt land er færdigetablet. Men betingelserne er ikke tilstrækkelige for den store gruppe af polakker, for hvem den bedre og lysende fremtid var i går. De bliver betragtet som taberne i den polske transformation, det er de fattige, arbejdsløse, de marginaliserede. Dømt til et liv i armod er også deres børn...Uligheden i muligheder og muligheden for at arve familiestatus er blevet et grundlæggende kriterium for det nye system med alle negative virkninger det fører med sig. ...Den største skuffelse i det nye samfund er, at dem der sidder på statsmagten – uafhængig af politisk farve – presser deres egne snævre egoistiske interesser igennem. Rækken af skandaler og korruption fra populisternes side tegner et katastrofalt billede af regeringen, parlamentet og domstolene”*.²

Det billede, som Jarosz her opridses, og som hun dokumenterer i sin bog, ligger unægtelig et stykke væk fra Ellemann-Jensens skønmaleri.

Den nye polske dagsorden

1980'ernes drømme om civilsamfundet står i en skarp kontrast til de nye polske magthavere fra 2005. På de to mest magtfulde poster i Polen sidder der to enæggede tvillinger, Lech og Jarosław Kaczyński. Regeringskoalitionerne været lidt ustabile, men fra efteråret 2006 sidder der en regering, bestående af tre partier. Og hvilke partier? De to tvillinger har rod i *Solidarność* fagforeningen, hvor de har besiddet topposter. De ragede uklar med Lech Wałęsa af såvel politiske som personlig grunde. I slipstrømmen af *Solidarność* valgkoalitionens nederlag omkring 2001 havde de dannet deres eget parti, *Prawo i Sprawiedliwość*, som betyder ret og retfærdighed. Det var Kaczyński brødrenes verdensanskuelser, som udgjorde grundlaget i partiet. En del af deres ansøkelser havde allerede dannet udgangspunkt for konflikter med den gamle liberale garde i *Solidarność*, såsom Jacek Kurof, Adam Michnik, Bronisław Geremek og selve Lech Wałęsa himself.

Det andet parti, *Liga Polskich Rodzin*, Ligan for polske familier, har rødder tilbage i Polens mellemkrigstid. Partiets leder er barnebarn af stifteren af et katolsk nationalistisk parti med stærke bånd til den italienske fascisme, dog ikke til de tyske nazister. Partiets åndelige forfader var Roman Dmowski (1864-1939), som formulerede idéen om et nationalt hjem for polakkerne, som underforstået alle var katolikker. Det var ikke uproblematisk al den stund, at op mod 33 % af indbyggerne i mellemkrigstidens Polen var ikke-polakker. De var tyskere, jøder, ukrainere, russere m.m. Roman Gertych har ført faklen videre fra mellemkrigstiden med nogle få men præcise ændringer. Gertych selv har markeret en afstand til den antisemitisme, som lå både latent og åbenlyst i 30'ernes parti. Roman Gertychs far, Maciej, er medlem af EU Parlamentet for LPR.

I dag går de ind for stærke familier, som navnet antyder. Det betyder blandt andet et ønske om at fremme traditionelle kønsrollermønstre. Således skriver Roman Gertych; *“Kvinder tvinges ind i forskellige roller, i statsadministrationen, i hæren, i politiet, ud i*

verdensrummet i maskuline filmroller (som politibetjente) m.m. I 1950'erne var parolen: Kvinderne på traktorerne! I dag er socialismen ankommet til vesten...Samtidig forsøger man at få mænd til at anerkende feminine roller. Man viser mænd skifte ble på spædbørn, mænd der laver mad, mænd der vasker op og plejer syge".³ Forbudet mod kvinders ret til fri abort er også et markant punkt i partiprogrammet. Partiet går også ind for strengere straffe, bl.a. dødsstraf, og som PIS går de også ind for et retsligt opgør med kommunister og for at fjerne ateister og homoseksuelle fra stillinger inden for staten.

Endelig er der *Samoobrona*, Selvforsvar. Dette parti ledes egenhændigt af den turbulente og medieduelige Andrzej Lepper, der i udseende og temperament kan lede tankerne hen på Kresten Poulsgaard. Partiet defineres ofte ligesom PIS og LPR som et højrefløjsprotestparti. Og partiet har da også ganske meget tilfælles med de to partier. Men hvor f.eks. LPR er et konservativt parti er *Samoobrona* et bondeparti, der undertiden benytter sig af en mindre poleret anti-elitær retorik. Lepper har i modsætning til de pæne mænd fra LPR foranstaltet blokader af veje imod EU's landbrugs politik, angrebet McDonalds burgerrestauranter og fremstår mere folkelig end de to alvorlige partier PIS og LPR.

En ting har de tre partier til fælles, og det er en skeptisk holdning til EU. Der er overvejende tale om en nationalistisk undertiden klerikal modstand mod ikke altid bare det konkrete EU samarbejde, men mod en vesteuropæisk kultur, som opfattes dekadent og slap. At EU er imod dødsstraf og for homoseksuelles rettigheder tæller ikke på plussiden hos PIS og LRP. For brødrene Kaczynski er Spanien skræks scenariet. Før Spanien blev medlem af EU/EF var det katolsk og konservativt, i dag er kirken på retur og landet er blevet postmoderne uden de strenge hierarkier, som PIS og LPR tillægges så store værdier.⁴

Men også de liberale har lidt nederlag. Lech Kaczynski har kaldt de polske liberale for "*lumpenliberale*",⁵ hvor han spiller på Karl Marx' begreb "*lumpenproletariat*". De libera-

le intellektuelle er farceagtigt kommet i et lidt traditionelt selskab med kommunister, jøder og homoseksuelle. Man kan undre sig over, hvordan det er gået til, at de kloge intellektuelle, der stiftede KOR i 1977 for at støtte arbejdernes kamp, er manøvreret ud på et sidespor af de antiliberala nationalistiske? Regeringen pønser på at forbyde det tidligere regeringsparti, og nuværende største oppositionsparti, SLD samt en de store faglige hovedorganisationer med kommunistiske rødder, OPZZ. Hvordan har de erobret denne dagsorden? Og kan de liberale og hvad der er tilbage af moderat centrum-venstreorienterede stille noget op overfor denne antiliberala bølge og sætte en anden dagsorden?

Tilbageblik før 1989

Krigsrettstilstanden, der blev indført i december 1981, var selvfølgelig et stærkt tilbageslag for *Solidarność* bevægelsen. 6000 aktivister blev fængslet. Men styrets dage var talte, og det var de fængslede der i begyndelsen af 1980'erne havde fremtiden for sig. Det forstod ganske mange i PZPR. De forstod også signaler fra Gorbatsjovs perestrojkapolitik, som blev lanceret i 1985.

Da *Solidarność* lederne begyndte at blive lukket ud allerede året efter, tog den interne splittelse også fart. For det første søgte den kommunistiske regering at splitte den stærke faglige bevægelse. I 1981 var den officielle kommunistiske fagforening, CRZZ, også blevet forbudt. Men i 1984 tillod regeringen at den blev oprettet som et alternativ til *Solidarność* under navnet OPZZ. Veteranen fra PZPR, og medlem af partiets øverste ledelse, Politibureauet, Alfred Miodowicz, blev formand. OPZZ fik overdraget *Solidarność* ejendom. Indtil i dag har der været to faglige hovedorganisationer i Polen (dog med konkurrence fra den nye erklærede ikke-politiske organisation, Forum ZZ). De har hadet hinanden inderligt siden da. Regeringen gav ikke bare ejendom, men også noget andet i arv til OPZZ. Organisationen skulle koncentrere sig om arbejdet på virksomhedsniveau og måtte

altså ikke lave noget der bare lignede skrækscenariet fra Solidarność sommeren 1980. Det skulle senere vise sig at være en tung arv.

Men også på de indre Solidarność linier var der kurrer på tråden. Modstanden mod det kommunistiske styre har flere årtiers historie bag sig. Den manglende forståelse og samarbejde mellem arbejderne og de intellektuelle har gået som en rød tråd gennem den polsk oppositions historie siden 1956. I 1977 lykkedes det at opnå en forståelse mellem de to samfundsgrupper gennem KOR, hvor de intellektuelle støttede arbejderne på deres egne præmisser. Dette samarbejde fortsatte og bar frugt i 1980 gennem dannelsen af Solidarność. Arbejderne ønskede først og fremmest at opnå retten til at danne frie fagforeninger med traditionelle fagforeningskrav. Mange af de intellektuelle havde til gengæld nogle videre perspektiver. I midten af 1980'erne talte de i stigende grad om privat ejendomsret og det frie marked – og ikke om arbejderråd og det civile samfund.

Den lille kerne af Lech Wałęsas rådgivere var i midten af 1980'erne allerede i gang med at opnå kontakter blandt de reformvenlige kræfter inden for PZPR, ligesom de var i gang med at udarbejde politiske ændringer. Den gamle mistillid mellem de intellektuelle og arbejderne tog til i styrke. Denne stemning kom i en skarp form til udtryk hos Adam Michnik, en fremtrædende intellektuel kritiker af det kommunistiske system. Af grundobservans var han liberal, havde desuden en jødisk baggrund, dvs. han var ikke-troende, og det er ikke uden betydning i Polen. Michnik omtaler bevægelsens arbejderleder Lech Wałęsa ret uærbødigt: *“Wałęsa ønsker at indføre et reelt personligt diktatur, en såkaldt sultan-agtig ledelse af fagforeningen, hvor beslutningerne træffes i hoffets inderkredse”*. Videre skriver Michnik: *“Jeg var bange for Wałęsa. Jeg var bange for hans evne til at jonglere med ordene og hans behændige måde at eliminere opponenter i bevægelsen på. Jeg var bange for hans kompromisser og samtaler med regeringen. Jeg var bange for hans modtagelighed for en mafiøs verdensopfattelse. Og jeg var*

bange for mange af de ynkelige og tilfældige folk han omgav sig med. Jeg var bange for hans angst for fremragende og begavede personligheder og hans stadige gentagen: Solidarność det er mig!”.⁶ Helt anderledes beskriver Michnik de intellektuelle fra Solidarność: *“Jeg kendte personligt eksperterne. Jeg kendte Bronisław Geremek, en berømt middelalderhistoriker ...denne mester i konversation og forhandling, en rigtig verdensmand”*.

Kontakterne mellem Solidarność intellektuelle og partiet munder i foråret 1989 ud i samtalerne omkring Det Runde Bord, *“Okragły Stół”*. Den internationale ramme om disse forhandlinger adskilte sig væsentligt fra samtalerne i august 1980. I 1980 sad Leonid Brezhnev solidt på magten. I 1989 var Mikhail Gorbatsjov derimod allerede godt i gang med at flytte de mentale og snart også de fysiske grænsepæle for Sovjetunionens magt. Rundbordssamtalerne mandede ud i et kompromis mellem den gamle kommunistiske magt elite og repræsentanter fra oppositionen, dvs. Solidarność.

Den nye statsminister Tadeusz Masowiecki var liberal, aktiv medstifter af et par liberale partier, og det kom også snart frem i den politik, som hans regering førte. Han så det som sin opgave at indføre kapitalisme. Den sociale baggrund og magtbase var fagbevægelsen. Det måtte skabe problemer. For fagbevægelsen Solidarność måtte det skabe noget nær en identitetskrise. Forvirringen afspejlede sig tydeligt i disse år bevægelsens ugleblad *Tygodnik Solidarność*.

Selve Lech Wałęsa advarer bevægelsen og sætter en dagsorden, hvor den politiske del af bevægelsen ikke bare udtrykte bekymring for, hvad styrvolterne i fagbevægelsen kunne finde på, men også var et udtryk for et ønske om at styre fagbevægelsen efter politiske mål. Han siger: *“Jeg kan ikke skyde fluer med en tank. Hvor vil vi være med en stærk fagforening – i Nowa Huta og andre kæmpestore virksomheder? Det er nødvendigt at gøre noget ved dem. Og hvilken stærk fagforening vil acceptere det? Men sådan bliver det: Det er ikke muligt at have en stærk fagbevægelse før vi får en stærk økonomi. Spørgsmålet er på*

den anden side, om en stærk fagbevægelse (*Solidarność*) vil tjene de kommende tider, præget af overgangen til kapitalismen det vil sige til markedsøkonomien – ved at holde politikkerne på plads”.⁷

I en klumme i bladet opfordrer Wojciech Arkuszewicz fagbevægelsen til at slutte op om den nye regerings linie: *“Sådanne ændringer koster. De bliver ensbetydende med nedlæggelse af arbejdspladser, lukning af virksomheder og en efterfølgende nedgang i produktionen. Det må blive pinefuldt!...Arbejderne må lære, at deres løn og arbejdsplads afhænger af deres arbejdsproduktivitet samt ikke mindst af direktørernes, økonomernes og ingeniørernes talenter og færdigheder. Jo hurtigere arbejderne bliver klare over det, jo mindre smertefuldt vil det blive at indføre markedsøkonomi?”*.⁸

Formanden for *Solidarność* i Wrocław, Władysław Frasyniuk er enig, men har dog et lidt mere nøgternt blik for problemerne. I en rundbordsdiskussion refereret i bladet siger han: *“Derfor opfordrer jeg til, at vi ikke udvikler en fagbevægelse, der stiller krav... Sådan at fagbevægelsen i virksomhederne ikke bare kæmper for arbejdsbetingelserne, men først og fremmest for virksomhedernes rentabilitet... Derfor kommer folk sjældent til Solidarność, fordi de forbinder bevægelsen med risiko, usikkerhed, fyringer fra arbejdet o. lign. Jeg mener, at OPZZ er helt klar over det. De udfordrer os med deres klassiske fagforeningskrav. De kan kun sige: Giv os 150 % mere i løn?”*⁹

Hermed har Frasyniuk også næsten profetisk peget på nogle af de problemer, der voksede *Solidarność* over hovedet efter det gamle systems sammenbrud. For det første hvorfor skulle folk dog være medlem af en fagbevægelse, der bakkede ledelsen op, som fungerede som en støtte til et politisk parti, hvis politik resulterede i massefyringer? Og hvor skulle de gå hen med de sociale problemer, der i første omgang skulle vise sig at blive større, end de havde været tidligere. For det andet peger Frasyniuk også på den ideologiske splittelse og konkurrence i den polske fagbevægelse mellem *Solidarność* og OPZZ.

Chok kuren

Tadeusz Mazowiecki, Adam Michnik, Bronisław Geremek, Jacek Kuroń m.fl. havde en klar politisk dagsorden, som der tilsyneladende var konsensus om. Men den blev aldrig rigtig diskuteret. Dagsordenen var meget i tråd med den ideologi, som dels var på mode i vesten og som dels også tilsyneladende havde været Sovjetunionens diametrale modpol, nemlig liberalismen i sin skarpe anti-socialdemokratiske og anti-socialliberale aftapning. Målet var at danne et kapitalistisk markedsstyret samfund.

Men der var nogle uklare mellemregninger, som de intellektuelle i det mindste kunne kende fra den Karl Marx, som de mere eller mindre frivilligt havde studeret.¹⁰ Et kapitalistisk samfund kræver en borgerlig kapitalistisk klasse, som reelt ikke var eksisterende i 1989. Ydermere var den sociale bevægelse, der havde bragt Mazowiecki og co. til magten en fagforening med i udgangspunktet traditionelle arbejderkrav, som i vesten i hvert fald var vendt mod ejerne af produktionsmidlerne. Vladimir Lenin havde 75 tidligere stået over for et om ikke identisk så dog lignende problem, nemlig at skabe et socialistisk samfund uden hverken et borgerskab eller en arbejderklasse. *Solidarność* folkene ville skabe et kapitalistisk samfund uden et veludviklet borgerskab.

At det ikke var teoretiske ligegyldigheder skulle den polske virkelig snart vise. Lenin underkastede fagforeningerne kommunistpartiets politiske mål i tiden efter den russiske revolution. I princippet gjorde Michnik, Kuroń og de andre det samme selvfølgelig helt uden Lenins blodige terrorapparat. De liberale intellektuelle nærede en bekymring for, at de radikaliserede polske arbejdere ville bekæmpe den liberalistiske reformpolitik. Som naturligt var, begyndte forskellige dele af *Solidarność* at danne politiske partier. Mazowiecki, Geremek m.fl. var nogle af de første der var ude. De dannede først Den Demokratiske Union, som senere gennem et par sammenslutninger blev til Frihedsunionen, *Unia Wolności*, UW.

UW blev det liberale parti gennem 1990'erne. Deres program var klart. Jo mere og hurtig-

gere privatisering jo bedre, jo hurtigere integration med EF/EU og NATO jo bedre. Partiet var ikke særlig opmærksom på nuancerne i de vesteuropæiske erfaringer. At man kunne være politisk liberal og samtidig være imod den rene økonomiske liberalisme, indgik ikke UWs overvejelser. På samme måde syntes fagbevægelsen slet ikke at have nogen som helst plads i UW's verdensbillede, hvilket var ganske interessant på baggrund af at det havde været partiets sociale grundlag. Fagbevægelsens rolle syntes at være indskrænket til at tjene som et instrument til at knuse kommunismen og sikre opbygningen af et rendyrket kapitalistisk samfund. Opfattelsen af Vesteuropa forekom også unuanceret. De polske liberale syntes at mene, at bare staten og fagforeningerne hold sig helt væk fra business livet, så ville alt regulere sig automatisk, og arbejdsgiverne ville give gode arbejdere en god løn. Adam Smiths "*usynlige hånd*" blev tillagt om ikke en næsten religiøs betydning, så dog opfattet som et redskab, der gjorde, at fagforeninger dybest set også var politisk overflødige.

Denne holdning blandt de politisk toneangivende *Solidarność* folk udgjorde noget af en udfordring for fagforeningen *Solidarność*. Ikke mindst da en række skiftende regeringer med udgangspunkt i UW gennemførte den såkaldte chokkur under ledelse af finansminister og vicepremierminister Leszek Balcerowicz. Balcerowicz havde tidligere været medlem af PZPR, men var i 1980'erne blevet *Solidarność* økonomiske rådgiver. Han var økonom og havde i 1970'erne studeret ved Harvard Universitet i USA. Han gav navn til den kontroversielle kur, som Polen var udsat for i begyndelsen af 1990'erne. Kuren var traditionel økonomisk liberalisme, i stil med den Margaret Thatcher havde gennemført i UK i 1980'erne. Blot ganget med en faktor på flere gange. Kuren var dels et resultat af nogle ideologiske forenklinger hos de polske intellektuelle og dels et pres fra Den Internationale Valutafond, IMF, hvor nyliberalismen var kommet på mode. Polakkerne oplevede chokket meget voldsommere end briterne. I de første år af 1980'erne, det nye triumferende

årti, hvor Polen nu ikke længere var den forhadte folkerepublik, men den vestligt orienterede III Republik, oplevede især lønmodtagere, offentligt ansatte og andre en nedgang i levestandard, som i sig selv mindede om den, som det kommunistiske system tidligere havde udsat befolkningen for.

Hvor arbejde tidligere havde været en menneskeret, så opstod der nu et arbejdsmarked, hvor markedet bestemte hvilken værdi arbejdskraften havde. Det betød mange fyringer og voksende lønforskelle. Den offentlige sektor frasagde sig i princippet ansvaret for de statslige virksomheder. Fra nu af skulle de i princippet klare sig på markedets principper. Priserne blev sluppet løs med en voldsom inflation til følge. Den skulle ifølge Balcerowicz løses ved en monetaristisk politik. Til den ende indførte regeringen en *Popiwek*, "*Podatek ponadnormatywnych wypląt wynagrodzeń?*", (skat af for meget betalt løn). Oprindeligt dækkede den alle virksomheder, men Balcerowicz besluttede, at den kun skulle gælde for offentlige virksomheder. Hvis disse virksomheder gav nogle medarbejdere mere end den 3 % grænse regeringen havde sat, skulle de betale 200 % af beløbet i skat/bøde. Hvis det var op til 5 % så var bøden 500 %. Resultatet af den førte politik var tocifrede arbejdsløshedsprocenter, lønnedgang og en enorm og uvant sociale usikkerhed i forhold til f.eks. om man havde sit arbejde også i morgen, om man fik sin løn, om man kunne få sociale bidrag i tilfælde af arbejdsløshed osv. Den drastiske nedgang i beskæftigelsen skabte sammen med et ufuldstændigt ligningssystem store budgetproblemer.

Til kamp mod egne interesser

Men fagforeningen *Solidarność* støttede den førte politik. Der var en dyb tro på, at reformerne var nødvendige og at Polen inden længe ville være som et hvilket som helst andet vesteuropæisk land. *Solidarność* rolle i denne fase skulle være at holde fast i det politiske mål at indføre kapitalisme og skabe en klasse af kapitalister på bekostning af deres aktuelle

Strejkende polske minearbejdere holder møde i august 1988. Arbejderne krævede højere løn og officiel anerkendelse af fagforeningen Solidarnosc. (Foto: Arbejdermuseet & ABA)

levestandard. Den politiske ledelse af *Solidarność* havde ikke skabt bare et lillebitte rum til arbejderne, som de kunne fungere i som arbejdere, hvor de kunne stille krav som arbejdere og ikke kommende kapitalister.

Frem til 1993 sad der kortvarige regeringer, som fulgte den samme politiske opskrift. Og *Solidarność* fagforeningen forsvarede det hele. Men meget tydede på, at mange polske arbejdere havde en fornemmelse af at der var for meget *pie-in-the-sky* over det. Det lignede måske i virkeligheden den kommunistiske propaganda alt for meget. I 1980'erne trak PZPR også veksler på fremtiden. De lovede også, at afsavn i dag vil føre til velstand i morgen. Under alle omstændigheder begyndte strejkerne at brede sig, da forventninger om hurtig velstand ikke blev indfriet. Den første større strejke opstod blandt de polske jernbanearbejdere.

De polske jernbanearbejdere havde deres egen stærke identitet, som rakte helt tilbage til mellemkrigstiden, hvor det var jernbanerne, der først forbandt det Polen, der i 1918 var opstået af Rusland, Tyskland og Østrig. Jernbanearbejderne havde altid haft både mellem-

krigstidens og den kommunistiske stats bevågenhed. Men de støttede også *Solidarność* i 1980'erne. De var ikke vant til at strejke, så de havde ikke fået så meget som andre faggrupper. Resultatet var, at de var sakket ned til 8 % under gennemsnitslønnen. Og *Popiwik* loven gjorde det umulig at indhente efterslæbet. Strejker begyndte i foråret 1990, i Słupsk kom det oven i købet til en sultestrejke. Selve Lech Wałęsa dukkede op og bad dem holde inde, men han talte for døve øren. *Solidarność* fagforeningsfolkene opfordrede dem i stedet til at kæmpe for en privatisering af jernbanerne, så ville de angiveligt blive mere effektive og de ville ad den vej kunne få en højere løn og undslippe *Popiwik* loven. Jernbanearbejderne opnåede en mindre del af deres krav. Men andre var på krigsstien, også lærere og hospitalsansatte strejkede. Og jo flere strejker jo større blev problemet for *Solidarność*, hvis medlemstal var begyndt at styrtdykke.

Hvad man skulle stille op med den voksende utilfredshed, var også et problem for Lech Wałęsa, der stillede op til præsidentvalget. Han havde brug for et fjendebillede. Der var altid kommunisterne, men det var ikke længere helt

så let at instrumentalisere dem som fjendebil-lede. For de første var de temmelig anonyme, kun de færreste tidligere kommunister stak hovedet frem, bl.a. fordi mange af dem havde fået positioner i det nye system. For det andet var de indtil videre langt væk fra den synlige politiske magt. Wałęsa valgte at slippe en argumentationsform ud af flasken, som senere til dels skulle ramme ham selv. Han stillede op mod Mazowiecki, som jo var Wałęsas mand. De var grundlæggende enige i de politiske mål og midlerne til at opnå det. Men Wałęsa kørte en voldsom kampagne mod de intellektuelle og de liberale, som var skyld i de sociale ulykker. Den katolske intellektuelle Mazowiecki havde for det første ikke en præcis fornemmelse for styrken i den sociale frustration. For det andet havde han ingen våben, han fremlagde bare sit liberale reformprogram ikklædt lidt nationale og religiøse gevandter og troede, at det var tilstrækkeligt. Wałęsa vandt som bekendt valget og var Polens overhoved frem til 1995.

Wałęsa satte sit meget tydelige præg på præsidentembedet. Han skiftede ministerpræsidenter ud med jævne mellemrum formentlig i et desperat forsøg på at finde syndebukke for den voldsomme tilbagegang i levefoden, som arbejderne oplevede. Det var ikke helt ulig Boris Jeltsins stil Moskva. I 1991 valgte *Solidarność* fagforeningen Marian Krzaklewski som formand.

Krzaklewski æraen

Krzaklewski sad helt frem til 2002. Han var professor ved et teknisk universitet i Śląsk, Slesien, i nærheden af Katowice. Han var desuden stærkt troende katolik og traditionel højreorienteret. På trods af at han i sin indledningstale hævdede, at han fra nu af ville arbejde for, at *Solidarność* skulle være en fagforening, ja så gjorde han om muligt organisationen endnu mere politisk. På Kongressen i 1991 tegnede han fagforeningens linie op. Krzaklewski indrømmede, at der var tale om stærke sociale problemer. Men det var ikke kapitalismens skyld, påstod han. Parolen for *Solidarność* skulle efter hans mening være

“virkelig kapitalisme” og ikke “rød kapitalisme”. Problemet var ifølge Krzaklewski, at der stadig var for mange kommunister i toppen af samfundet. Derfor skulle *Solidarność* arbejde for at indføre kapitalisme uden tidligere kommunister. Af samme grund måtte *Solidarność* medlemmer ikke strejke i private eller privatiserede virksomheder, ja der ville efter hans opfattelse slet ikke være grund til at strejke i disse virksomheder, fordi private virksomhedsejere ville give dem en god løn. Fagforeningen gik også ind for at fjerne arbejderråd fra de private virksomheder. Arbejder rådene havde tidligere spillet en vis rolle for den polske opposition.

Den anden af Krzaklewskis kæpheste var kampen mod fri abort og kirkens øgende rolle i samfundslivet. “*Der kan ikke være Solidaritet uden Solidaritet med det ufødte liv*”,¹¹ som han sagde Samtidig ønskede han ateisterne ud af den offentlige sektor. Krzaklewski holdt trofast fast i disse grundpiller indtil hans afgang i 2002 til trods for, at det førte til voldsomme problemer og medlemsflugt og i øvrigt vind i sejlene for konkurrerende faglige organisationer. Minearbejderne, der kæmpede for at fastholde statens interesse i polsk energiforsyning, lærere og hospitalsansatte m.fl., der måtte opleve lønnedgang og stadig dårligere vilkår kunne ikke bruge Krzaklewskis hyldest til en ureflekteret nyliberalisme parret med et reaktionært katolsk livssyn til noget.

OPZZ havde hidtil været ret isoleret på grund af organisationens kommunistiske fortid. Men OPZZ opfangede især lærerne og de hospitalsansattes utilfredshed. I et vist omfang også ansatte på de megastore statslige virksomheder, der var truet af de nye økonomiske vinde. På den baggrund voksede OPZZ og blev i slutningen af 1990'erne næsten ligeså stor som *Solidarność*. Blandt minearbejderne og til dels skibsværftsarbejderne var det dog især den nye organisation *Sierpień 80*, (August 80), som opfangede og organiserede utilfredsheden. *Sierpień 80* var stiftet i maj 1991 som en protest mod bl.a. Krzaklewskis linie. “*Vi accepterer hverken ordrer fra Warszawa, Moskva eller Rom*”, sagde bevægelsens karismati-

ske leder, Daniel Podrzydski til mig med en betydelig pondus under en samtale i Katowice kort tid før sin død ved et trafikuheld i 2005.

Spittelsen i den tidligere *Solidarność* bevægelse havde efterhånden nået en sådan grad, at det ideologiske grundlag var smuldret. Selv Lech Wałęsa måtte opleve den tort at blive buet ud fra en kongres i *Solidarność*, anklaget for at have været agent for det kommunistiske system. Tiden arbejdede for et politisk systemskift, som kom ved valget i 1993, som førte til et overraskende resultat. Den økonomiske og sociale nedtur gjorde sin virkning. Ugebladet *Tygodnik Solidarność* der oprindeligt havde været en stærk støtte for chokuren begyndte nu at kritisere den. Maciej Zalewski skriver således i bladet: *"Mazowiecki regeringen er for moderat, den nægter at fjerne kommunisterne fra deres indflydelsesposter, regeringen er for elitær og for domineret af æggehoveder snarere end af almindelige mennesker. Disse intellektuelle er for internationalistiske og glemmer deres forpligtelser til at tjene den Polske Nation, de er for verdslige og for uimodtagelige over for kristne forpligtelser over for nationen"*.¹²

Det vil være for banalt at bruge den gamle kliché om at revolutionen æder sine egne børn. Men under alle omstændigheder begyndte der nu en kamp om hvem der var skyld i de sociale ulykker, der ramte landet. Arbejderbefolkningens levestandard faldt med ca. 30 % og arbejdsløsheden lå hele tiden på tocifrede satser. Under det kommunistiske system var man gået strejke for mindre. Men det begyndte langsomt at gå fremad, men alligevel var det ikke nok for de frustrerede polske arbejdere. Hertil kommer, at den nyliberalistiske fortælling mistede sin forklaringskraft. Ikke nok med det, fyrede pressede arbejdere havde det meget svært ved at støtte et parti og en fagforening, der i vidt omfang beskrev deres ulykke som en succes. Der måtte en mere jordnær forklaring til. Og her kom angrebet på de liberale ind som en alternativ forklaring og en gruppe at rette frustrationen imod. Mange af disse liberale intellektuelle var til dels ikke troende og ofte af jødisk afstamning.

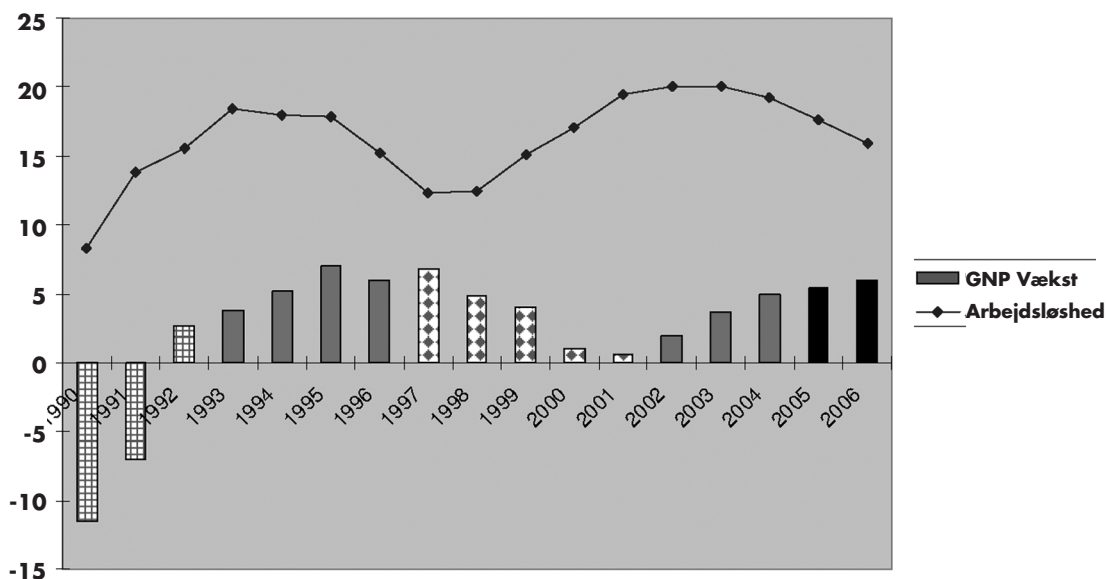
De samme liberale havde gennemført den nyliberalistiske revolution med den samme uempatiske nidkærhed som tidligere havde karakteriseret kommunisterne. For mange polske arbejdere var de liberale helte fra 1980'erne nu ikke bare bedragerere, de havde også svigtet sagen til fordel for deres egen mangel og grådighed. Denne dagsorden blev sat allerede dengang. Det var den umiddelbare årsag til, at de gamle kommunister kom tilbage nu som transformerede Tony Blair socialdemokrater, men også til at Kaczynski brødrene kunne komme til magten 10-15 år senere. Brødrene var selv aktive i den dagsorden på dette tidspunkt, den ene af brødrene var selv redaktør af *Tygodnik Solidarność*. De liberale bar og bærer således et ansvar for, at antiliberaler kunne sætte en nationalistisk, nervøst religiøs, antisemitisk og xenofobisk dagsorden. De pressede så at sige arbejderne i armene på højrefløjen. De højreorienteredes sprog syntes således at være det eneste til rådighed, som kunne artikulere de voksende sociale frustrationer i landet.

Kommunisterne vender tilbage

De gamle kommunister havde i 1989-90 stået meget svagt, men oplevede et opsving under indtryk af *Solidarność'* ukritiske næsegruse støtte til de hastigt skiftende *Solidarność* regeringer. Forskellige bevægelser med en fortid i PZPR og en efterfølgende socialdemokratisk observans havde samlet sig i paraplyorganisationen, SLD, *Sojusz Lewicy Demokratycznej*, (Foreningen af det Demokratiske Venstre). OPZZ var medlem, ligesom et par andre faglige og socialdemokratiske organisationer. En tidligere sportsminister og formand for det kommunistiske ungdomsforbund var en af initiativtagerne til organisationen. Han skulle senere blive Polens præsident. Hans navn var Aleksander Kwasniewski. Et andet parti så dagens lys i 1992. Det var *Unia Pracy*, Arbejderunionen, som havde en mere klar venstreorienteret profil sammenlignet med SLD. Det var interessant bl.a. ved at det rummede både tidligere medlemmer af PZPR og *Solidar-*

GNP vækst og arbejdsløshed i Polen 1990-2006. I procent.

Kilde: Вопросы Экономики. Но. 7. 2004. Г. Колодко: Институты политика и экономического роста. (Økonomiens Spørgsmål. Nr. 7, 2004: G. Kołodko: Institutioner, politik og økonomisk vækst. (På russisk)

ność. Men begge partiers programmer tog afsæt i vesteuropæiske erfaringer med blanding-økonomi, og hvad der var nok så vigtigt i Polen: en adskillelse af stat og kirke.

Ved valget i 1993 vandt SLD og dannede regering sammen med PLS, et bondeparti med rod i det gamle system, hvor partiet havde været legalt og dermed foragtet af mange hard core *Solidarność* folk. Hvad der var ligeså opsigtsvækkende var, at Alexander Kwasniewski, som havde været karrieremedlem af PZPR kunne slå selveste Lech Walesa i kampen om præsidentposten. SLD havde reformeret sig og indtog nu mere strømlinjede socialdemokratiske synspunkter i tråd med de ændringer Tony Blair var i gang med i det britiske Labour og spanske Felipe Gonzalez havde gjort med det spanske parti.¹³ Det handlede bl.a. om at lægge afstand til dele af den universalistiske sociale model, hvor alle havde ret til sociale ydelser. Man ønskede heller ikke at den offentlige sektor skulle være for stor. Men man indrømmede en bestemt rolle til den offentlige sektor.

For det andet kom der med SLD nogle politikere til magten, som ikke var amatører. Mange af dem var uddannet i partiets system og havde konkrete erfaringer med administration og desuden også med internationalt samarbejde. Som gennemgående finansminister fik regeringerne i denne periode Grzegorz Kołodko, økonom af uddannelse. Ud over at være en særlig personlighed, Kołodko er vegetarer og maratonløber, så turde han også udfordre den hidtidige nyliberalistiske konsensus. Som en anden John Maynard Keynes 70 år forinden tog han fat i de nyliberalistiske dogmer og pegede på vigtigheden af at opbygningen af statslige institutioner samtidig med eller inden markedsøkonomien var på plads. Ja markedsøkonomien vil slet ikke kunne fungere ordentligt uden institutioner, dvs. statslige mekanismer, der regulerer markedsmekanismen og bl.a. dermed også skaber forudsætningerne for, at flertallet af vælgerbefolkningen accepterer den.¹⁴

Fra 1993 til 1997 under de tidligere kom-

munister går det relativt godt. Med økonomien går det opad, mens arbejdsløsheden falder. Samtidig stiger reallønnen for første gang¹⁵. SLD-regeringerne afskaffer den forhadte *Popiwek* lov og sætter tempoet i privatiseringerne lidt ned. På det sociale område ønskede SDL at målrette de sociale ydelser til dem, der havde brug for det. Mange mistede derfor retten til sociale ydelser i denne periode. På samme måde ønskede SLD-regeringerne, at bruge arbejdsløshedsunderstøttelsen mere effektivt. Man målrettede ydelserne, tvang arbejdsløse til at tage en uddannelse og gjorde arbejds-markedspolitikken afhængig af lokale forhold.

Denne regering af tidligere kommunister skabte også for første gang noget, der lignede en social dialog, et såkaldt treparts forhandlingsorgan, et formaliseret samarbejde mellem stat, fagbevægelse og arbejdsgiverorganisationerne. Overraskende inviterede regeringen også repræsentanter fra *Solidarność* med i arbejdet, et fremtrædende medlem af *Solidarność* blev viceminister. Der var mange problemer forbundet med at få dette system til at fungere. For det første skal der to til en tango. Og arbejdsgiverne var svagt organiserede og desuden også meget lidt interesserede i at indgå forpligtigende aftaler. For det andet var fagbevægelsen stadig splittet. *Solidarność* blev næsten reddet af gong gongen. Det havde været meget hårdt at blive identificeret med *Solidarność*-regeringernes nyliberalistiske politik. Nu benyttede de lejligheden til at lufte deres nye fortælling, nemlig at årsagerne til medlemmernes sociale problemer ikke lå i kapitalismen, men i at der stadig sad ikke troende tidligere kommunister ved magten, de sad bl.a. på regeringsmagten. De var generelt meget lidt interesserede i at indgå i trilateralt samarbejde og det endda sammen med OPZZ, som de hadede af et godt hjerte.

Krzaklewski kører Buzek

OPZZ støttede SLD-regeringen, også der hvor det gik ud over deres egne medlemmer. At det svækkede OPZZ var indlysende. Og *Solidarność* var konstant på krigsstien og organi-

serede politiske strejker vendt mod – ikke private virksomhedsejere, men mod tidligere kommunister. *Solidarność* leder Marian Krzaklewski ønskede dog ikke disse strejker, han havde en anden plan. I 1993 var mange mindre højreorienterede partier med rod i *Solidarność* faldet for spærregrænsen. Krzaklewski søgte nu at samle dem på et højreorienteret, antikommunistisk grundlag. Han dannede paraplyorganisationen ASW, *Akcja Wyborcza Solidarność*. Den bestod af alt fra det nyliberalistiske Unia Wolności til mere obskure religiøst nationalistiske organisationer. Det væsentligste kritikpunkt over for regeringen var, at de bestod af tidligere kommunister. Krzaklewski selv førte en meget politisk linie, hvor han gjorde fagbevægelsen *Solidarność* til en organisation, hvis første dagsordenspunkt var kamp imod fri abort og kampen for at straffe tidligere medlemmer af kommunistpartiet.

Operationen lykkedes. AWS kunne sætte sig til rette på ministertabureterne i 1997. Statsminister blev den noget uerfarne og ukendte Jerzy Buzek. Krzaklewski ønskede vistnok, at han skulle være en svag minister, for Krzaklewski ønskede selv at blive præsident. Men ved præsidentvalget i 2000 vandt Kwasniewski stort, og Krzaklewski var derefter reelt en færdig mand i polsk politik.

Buzek gennemførte en række reformer, som for det meste må betragtes som en fiasko. Han gennemførte en reform af den offentlige sektor, som selv liberale i dag kritiserer som værende uprofessionelt gennemført. Regeringen skabte en ny administrativ reform. Det hed sig, at det skulle være en decentral reform, hvor befolkningen skulle have mere direkte indflydelse på administrationen. Hvor Polen tidligere havde haft et lokalt (kommunalt) niveau, *gmina* og et distriktsniveau, *województwo*, etablerede man nu et mellemniveau (en slags amt) nemlig: *powiat*.

Denne administrative reform skulle danne ramme om de øvrige reformer, nemlig en social/arbejdsmarkeds reform, en uddannelsesreform og en sundhedsreform. Social- og arbejdsmarkedsreformen virkede dårligt. Answeret var lagt ud til de nye amter, nemlig

powiaty. Og de havde hverken kvalificeret personale eller penge til at gøre noget ved den arbejdsløshed, som voksede voldsomt lige netop i disse år. Bare i 2000 var der en personaleudskiftning i *powiaty* på 50 %.

Også på sundhedsområdet var der kaos. Regeringen ønskede i princippet et privat sundhedssystem med private forsikringer. En sådan politik lykkes heller ikke altid selv i velfungerende kapitalistiske velfærdssamfund. Og det polske sundhedspersonales vel-formulerede fagforeninger voksede sig stærke i disse år med mange strejker og protestmøder. Sammen med de andre reformer skabte regeringen et stærkt voksende lag af arbejdsløse, der hverken havde råd til private sundhedsforsikringer eller udsigt til jobs. Privatiseringen af uddannelsesområdet resulterede i mindst kaos. Folkeskolerne vedblev med at være kommunernes (*gmina*) ansvar. På de mellemgående uddannelser var der imidlertid rod, ansvaret var nemlig lagt over på de nye *powiaty*. Men de var nye og personalet uerfarent. Det skabte store problemer.

Juniorpartneren i regeringen *Unia Wolności*, fik kolde fødder. Et institut tæt på partiet lavede en stærk kritisk analyse af de fire reformer,¹⁶ og partiet trak sig senere ud af regerings-samarbejdet. Det voldsomme kaos omkring de fire reformer, splittelsen i regeringssamarbejdet og sluttelig mange ledende *Solidarność* medlemmers opsigelse af loyaliteten over for regeringen, førte til et ydmygende valgnederlag i efteråret 2001. Ikke blot tabte de, men samtlige regeringspartier røg helt ud af parlamentet, inklusive *Unia Wolności*, Frihedsunionen. Vinderne blev igen de gamle kommunister i SLD nu i alliance med *Unia Pracy*, det lille venstre-fløjsparti med rod både i *Solidarność* og PZPR men med markante anti-klerikale synspunkter. Bondepartiet PLS var også med.

Fagbevægelsen

“*Związkowacja*”, det er et polsk ord, der betyder noget i retning af fagforeningsstyring. Det blev brugt første gang af tidsskriftet *Polityka* i 1998. Og set udefra kunne det virke som om

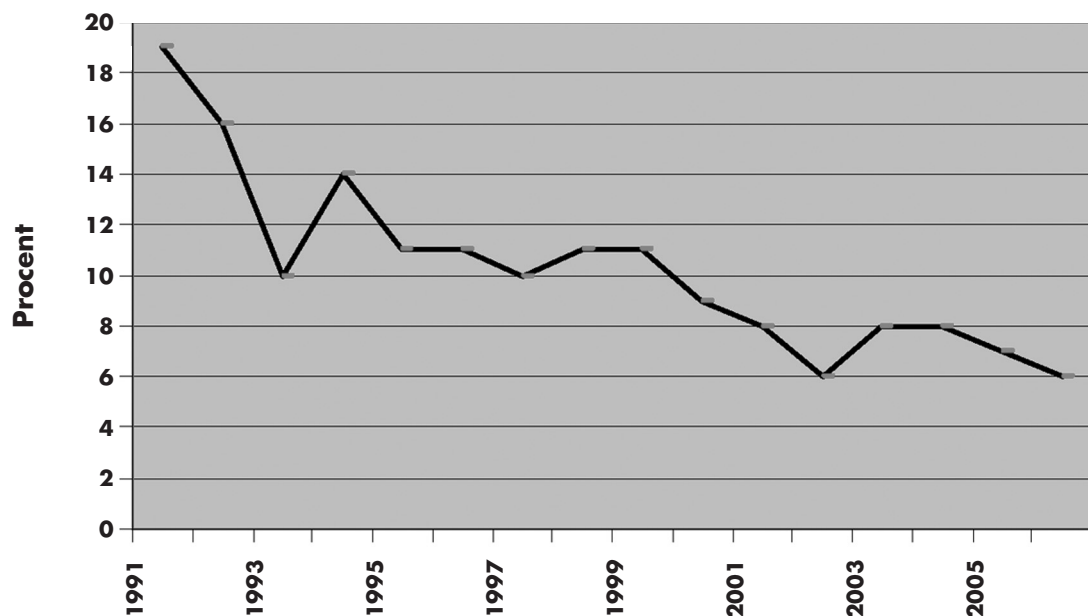
Polen virkelig var fagforeningslandet par excellence. Var det ikke netop fagforeningen *Solidarność*, der havde gjort det umulige at vælte hele sovjetblokken og endda med fredelige midler. Var bevægelsens ubestridte leder, den jævne elektriker Lech Wałęsa, ikke blevet det nye Polens første præsident? Selv da kommunisterne kom tilbage i skikkelse af den social-demokratiske organisation SLD, var der ganske mange medlemmer af *Solidarność* faglige rivaler OPZZ, som sad i regeringen. Ved pendulsvinget tilbage til *Solidarność* var det lederen af *Solidarność*' faglige del, Marian Krzaklewski, som havde initiativet, og som var kongednævneren, da der skulle vælges ny statsminister. Og det var ham, der bestemte retning og fart, da politikken skulle formuleres.

Men går vi blot et mindre spadestik dybere ned i analysen, viser der sig et andet billede. Polen adskilte sig ganske vist fra sine naboer, Tjekkiet, Slovakiet, Ungarn og Slovenien ved at have haft en meget synlig fagbevægelse. Men Polen adskilte sig fra de samme lande på en anden måde. Ingen andre af disse lande havde en så høj arbejdsløshed, heriblandt så mange unge arbejdsløse. Reallønnen for lønmodtagere var faldet med ca. 1/3 efter den antikommunistiske revolution. Og arbejdsforholdene var skræmmende. Lønnen kom ofte for sent, hvis den overhovedet kom, arbejdsmiljøet lignede i Polen mange steder noget fra en roman af Charles Dickens med et arbejdstilsyn og ja en fagbevægelse, der tilsyneladende ikke så netop opsynet med arbejdsmiljø som sin kerneopgave. Ingen andre af nabolandene havde så store regionale forskelle som i Polen. Gini koefficienten i Polen var en af de højeste i hele udvidede EU. Hvor var den berømte polske fagbevægelse, og hvad lavede den?

Netop i disse år udgav en række kompetente polske sociologer analyser af Polen, som gav et anderledes nøgternt billede af Polen og det arbejdsmarked, der var under udvikling og på vej til EU. Disse analyser udgør også en vigtig del af grundlaget for denne artikel.¹⁷ Og de viste et noget andet billede.

For det første var antallet af medlemmer faldet drastisk. Fra at have været en massebe-

Faglig organisationsgrad i Polen

vægelse i 1990 var fagbevægelsen nu reduceret til 10-15%. Ikke nok med det, fagbevægelsen organiserede primært medlemmer i de store statslige og delvist privatiserede store virksomheder, såsom jernbaner, miner, stålværker, hospitaler osv. De faglige organisationer organiserede færre og færre unge, så fagbevægelsen havde i stigende grad karakter af en pensionistforening. I de nye private virksomheder var der så godt som ingen organiseret.

Hertil kommer, at fagbevægelsen hidtil ikke havde gjort noget nævneværdigt for at rette op på situationen. For mange enkeltpersoner i især *Solidarność* var arbejdet i fagforeningen blot et springbræt i en karriere som leder i en virksomhed eller som ansat i et ministerium. Under de første *Solidarność* ledede regeringer fra 1989 til 1993 blev *Solidarność* nærmest støvsuget for talenter, der blev ansat i ministerierne og på ledende poster i bl.a. privatiserede virksomheder. Samtidig blev *Solidarność* i høj grad politiseret. Under *Solidarność* ledede regeringer støttede fagforeningen en privatiseringspolitik, som i høj grad ramte lige præcis de medlemmer, som havde udgjort kernen af den bevægelse der havde gjort hele den antikommunistiske revolution mulig. Hertil kom-

mer, at *Solidarność* så sin rolle i at kæmpe netop for privatisering og markedsøkonomi. Når det var opnået var *Solidarność*' rolle udspillet. *Solidarność* opfordrede til ikke at have fagforeninger i private virksomheder. Forestillingen var, at på et privat marked foregår alt retfærdigt, dvs. man får en god løn for et godt stykke arbejde.

Man kunne have forestillet sig, at *Solidarność* i sin oppositionsperiode, da deres arvefjender sad i regering, ville have pudset sin faglige aktivisme af. Det gjorde de i et vist omfang. Men de benyttede især perioden til at opbygge et nyt politisk parti, som det lykkedes at få regeringsmagten i 1997. Men vurderet ud fra bevægelsens ugeblad *Tygodnik Solidarność* er det nogle andre krav, der træder frem. Det er kravene om at bekæmpe kvinders ret til fri abort, kravene om at den katolske kirke skulle spille en langt større rolle i samfundslivet og til dels også kravet om at gennemføre retsfølgelse af tidligere medlemmer af PZPR.

Den polske fagbevægelse var voldsomt splittet. At der på dette tidspunkt eksisterede 24.000 faglige organisationer siger mere om bevægelsens svaghed og splittelse end om styrke. 65 % af de organiserede tilhørte de to

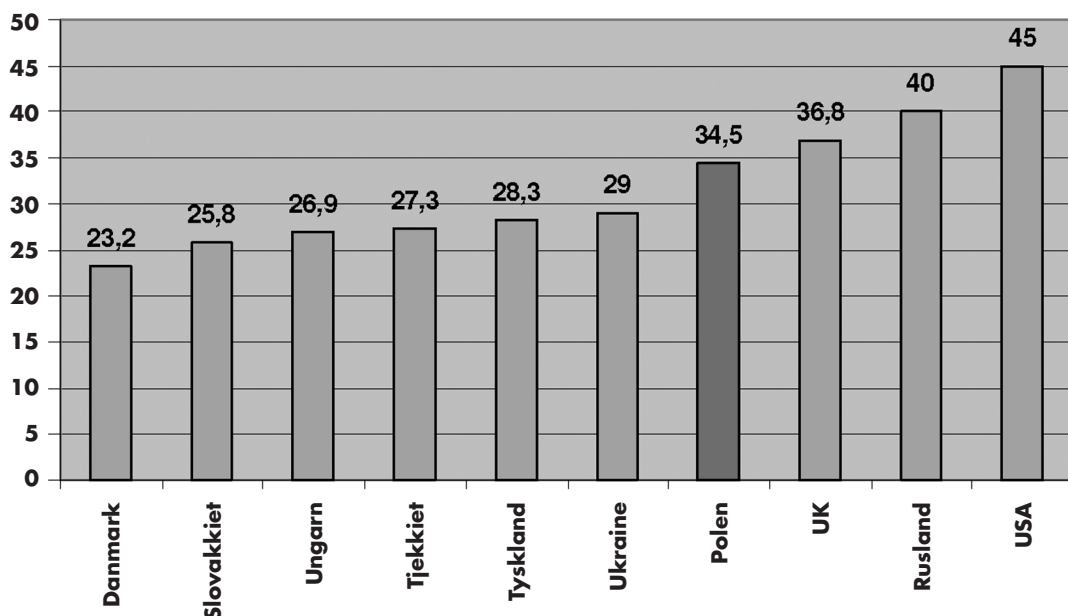
store rivaliserende organisationer, *Solidarność* (NSZZ) og OPZZ, som havde henholdsvis 33 og 32 % af det samlede antal organiserede.

Organisationsprocenten er ret forskellig blandt faggrupperne. Akademikerne havde den højeste organisationsprocent, på 26,7 %. Faglærte arbejdere havde en organisationsprocent på 20,6 %, ufaglærte var helt nede på ca. 10 %. En undtagelse udgjorde minearbejderne, som traditionelt havde været stærkt organiseret. Ca. 60 % af dem var organiserede.

Solidarność organiserede især de traditionelle manuelle arbejdere. De udgjorde 41,7 % af deres medlemmer. Og i øvrigt fleste mænd (61,8 %). Så det typiske *Solidarność* medlem var mand og manuel arbejder med katolske og konservative værdier. OPZZ organiserede primært højtuddannede. Kun 23,9 % af medlemmerne var manuelt arbejdende (faglærte og ufaglærte). Der var i OPZZ desuden en overvægt af ældre og folk med venstreorienterede synspunkter, ikke kommunistiske, men synspunkter om f.eks. adskillelse af kirke og stat, lige mulighed for kønnene, kvinders ret til fri abort o.lign.

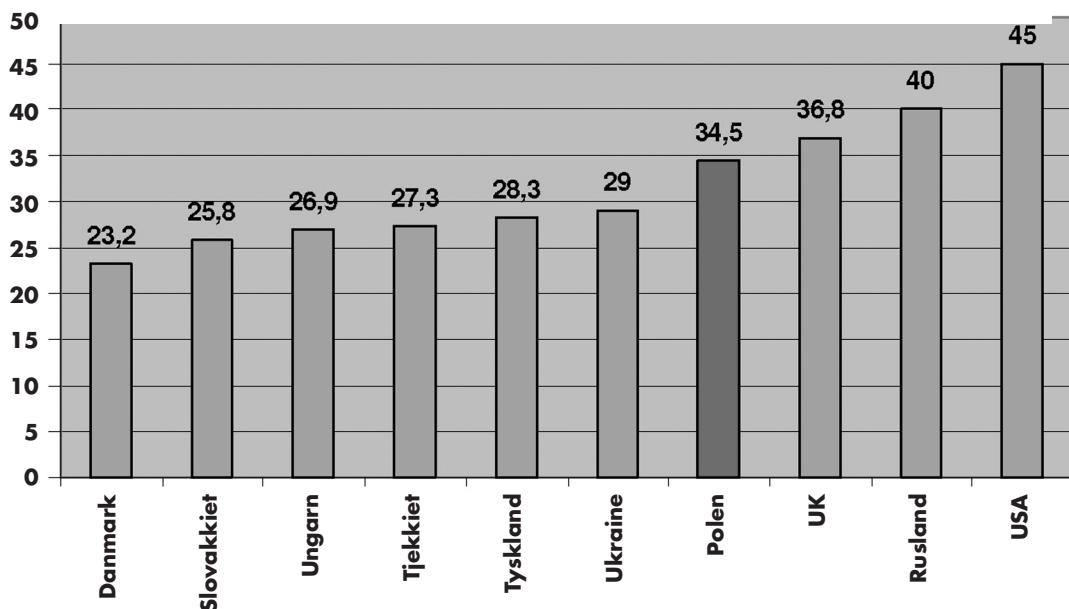
Det samlede billede af den polske fagbevægelse viser en stadig svagere organisation. Mellem 80 og 90 % af faglærte og ufaglærte er *ikke* medlemmer af en fagforening. I de nye private virksomheder er der stort set ingen fagligt organiserede, og det er dem, der har fremtiden for sig. Der er mange grunde til den situation. Udviklingen kender vi også fra Vesteuropa, hvor den dog går væsentlig langsommere, og hvor fagbevægelsen mange steder trods en medlemsstilbagegang kan fastholde en betydelig magtposition. I Polen og andre øst- og centraleuropæiske lande er tendensen i retning af fleksibilisering og individualisering af arbejdskraften væsentligt mere udtalt end i vest. En del store virksomheder bruger også disse lande som laboratorier for nye måder at organisere arbejdspladserne på. Nogle har endda talt om disse lande som en amerikansk trojansk hest i Vesteuropa, forstået på den måde, at de skulle være spydspids for en amerikansk social model, som skulle arbejde imod den europæiske sociale model, som en del af den vesteuropæiske arbejderbevægelse så som grundperspektivet i et socialt EU som alternativ til USA.¹⁸

Gini Koefficienten 2003

Kilde: World Bank. 2004.

Polakkernes tiltro til fagbevægelsen

Kilde: Centrum Badania Opinii Społecznej. Warszawa. September 2002.

I Polen gør der sig særlige faktorer gældende. *Solidarność* havde udviklet en ideologi, som mildt sagt ikke var særligt befordrende for en fagbevægelse, der ville vokse i styrke. I begyndelsen af 1990'erne ønskede lederne nærmest at svække fagbevægelsen og opfordrede til *ikke* at danne fagbevægelser i de nye privatiserede virksomheder. I stedet skulle man støtte de nye ledere, som man både skulle elske og lære af. En mere paradoks situation for en fagforening er vanskeligt at forestille sig. Det gav OPZZ en anden luft især for offentligt ansatte, som ikke kunne hente meget hos *Solidarność*. Men splittelsen mellem især de to hovedorganisationer udgjorde en selvstændig årsag til den systematiske svækkelse af fagbevægelsen i Polen.

Fra 1999 er dog et par lyspunkter. Både *Solidarność* og OPZZ udvikler nogle mere adekvate svar på bevægelsens dybe krise. *Solidarność* begynder seriøst at organisere personalet i de nye supermarkeder, som er sindbilledet på de nye tider med ubegrænsede forbrugsmuligheder. OPZZ grundlægger en ny faglig organisation: *Konfederacja Pracy* (Arbejderkonføderationen), som organiserer på tværs

af grænserne og bl.a. også søger at organisere i de nye private virksomheder. De to faglige bestræbelser giver en vis succes, men ikke nok til at modvirke de stærkere tendenser.

Både OPZZ og *Solidarność* beslutter efter 2000 at løsne deres politiske bånd, som har vist sig at svække dem alvorligt. De er blevet gjort ansvarlige for en politik, som de fleste af deres medlemmer har oplevet som noget, der var imod deres egne interesser. I *Solidarność* skete det dramatisk, da den mangeårige formand Marian Krzaklewski blev væltet som formand. Et mangeårigt medlem af *Solidarność* gav følgende udtryk for sin lettelse, da Krzaklewski var blevet væltet: "*Den politiske ballast blev fjernet fra os og vi føler nu, at vi er en ren fagforening. Nu er Solidaritet ikke længere i regering og regeringen bestemmer ikke over os. Denne ansvarlighed indvirkede på vores medlemmer. På virksomhederne måtte vores folk høre på, at det som regeringen laver, er vores ansvar. Der var en særlig skizofreni ved Marian Krzaklewski, når han gik til diskussionsmøder med regeringen og alle vidste, at han som skygge statsminister forhandlede med sig selv.*"¹⁹

Da SLD kom til magten igen i 2001, var det ikke med ukritisk støtte fra OPZZ som tidligere. OPZZ deltog undertiden i aktioner vendt mod denne regering. Også det gav lidt tiltrængt fornyet ilt til en organisation, der næppe syntes at have fremtiden for sig.

Den polske model

I 1990'erne er der opstået et Polen præget af nogle af de mest voldsomme klasseskel i Europa. Meget store grupper af polakker er sunket ned i passiv fattigdom med meget få fremtidsmuligheder. Arbejdsforholdene på det polske arbejdsmarked leder mere tankerne hen på 1800-tallet end det moderne 21. århundredes sociale EU. På Det Polske Arbejdsinspektorsats hjemmeside kan man læse hårrejsende rapporter om en kraftig stigning i antallet af ulykker og dødsfald på arbejdspladserne.²⁰ Og i 70 % af de virksomheder, som Inspektoratet besøgte, brød de gældende lovgivning om aflønning. Polen har flere dårlige rekorder. Polen har ikke blot den højeste arbejdsløshed blandt OECD landene. I 2001 lå den på næsten 20 %. Senere er det faldet lidt. Ungdomsarbejdsløsheden har ligget omkring 40 %, og er den højeste blandt OECD landene. Og man skal huske på, at kun ca. 15 % af de arbejdsløse modtager en meget lidt generøs arbejdsløshedsunderstøttelse.²¹ 80 % af de flere millioner arbejdsløse må klare sig på det sorte arbejdsmarked, af minimal socialhjælp, hvis man har børn og andet.

Polen ligger også lavest, når det gælder midler til arbejdsmarkedspolitik. Til aktivitetsprogrammer for arbejdsløse gav Polen i 1997 41 US \$, de 15 gamle EU lande gav i gennemsnit 6.200 US \$. Det politiske system blev ikke brugt til at opbygge en effektiv infrastruktur, et effektivt uddannelsessystem (her tænkes især på arbejdsmarkedsrelaterede ordninger) eller for den sags skyld en effektiv industripolitik. Formentlig over halvdelen af polakkerne har ikke oplevet 1990'ernes frihed som noget, der gjaldt dem. Ifølge en undersøgelse refereret i *Gazeta Wyborcza* mener 73 % af befolkningen, at deres følelse af sikker-

hed er mindre end under det kommunistiske system. Tilsvarende mener 61 %, at deres fornemmelse af mening med livet er markant mindre end under det kommunistiske system.²² 71 % mener, at der vel findes mere frihed, men at det offentlige liv primært er præget af løgn og korruption.

Polen i EU

I årene op til Polens medlemskab af EU talte jeg med mange polske fagforeningsfolk, venstreorienterede politikere, arbejdsløse med mere. Et fælles tema for mange af disse samtaler var mantraet om, at Polen var endt i en social blindgyde, som polakkerne ikke selv kunne trække sig ud af. Som en Baron von Münchhausen kunne de ikke trække sig selv og hesten op af dyndet, men måtte have hjælp udefra. I 2001 var kommunisterne kommet tilbage, den afgående ASW regering med Buzek i spidsen tabte ikke bare valget, de blev slet ikke repræsenteret i det nye parlament, hvor et flertal støttede en centrum-venstreregering. Alene det var et tegn på en fundamental mistillid til det polske politiske system.

Den nye regering under ledelse af Leszek Miller var umiddelbart mere kompetent end den afgående regering, deres svendestykke blev forhandlingerne om Polens optagelse i EU. Men herefter gik det drastisk ned ad bakke for Miller regeringen. Den blev sovset ind i korruptionsskandaler, som til sidst fældede den. Samtidig belastede partiet sit forhold til OPZZ gennem en række forringelser af love om arbejdsvilkårene. Da Jerzy Hausner afløste Grzegorz Kołodko som finansminister, indebar det en mere stringent nyliberalistisk linie i f.eks. pensionslovgivningen. SLD partiet blev splittet og situationen åbnede for et systemskifte i 2005, hvor Kaczynski brødrene kom til magten med en hel anden dagsorden. At deres regering består af tre partier, som alle befinder sig i et felt mellem direkte EU modstandere og skeptikere udgør en pikant situation for et EU, der i forvejen var blevet sendt til tælling med det franske og hollandske nej til forslaget om en ny forfatningstraktat.

Polen i en blindgyde

Polen står på mange isoleret i EU. Ikke bare er de nuværende polske regeringspartier nationalistiske EU-modstandere. De polske politiske ledere besidder nogle værdier, som ligger langt væk fra de værdier, som EU selv gerne vil markere sig med. Det handler ikke kun om dødsstraf, abort og homoseksualitet, hvor polakkerne indtager traditionelle højreorienterede synspunkter, som vi kender fra det republikanske højre i f.eks. USA. Den polske udenrigspolitik forekommer også at være i hænderne på i bedste fald inkompetente politikere og embedsmænd. Det lykkedes f.eks. netop *ikke* at opnå noget, som ellers burde være det principielle grundlag for polsk udenrigspolitik, nemlig *ikke* samtidigt at rage uklar med Rusland og Tyskland. At Polen samtidig er på konfliktkurs med begge historiske arvefjender, er blandt meget andet dårligt politisk håndværk af provinsielle politikere. Det har isoleret Polen yderligere og ikke gjort det lettere for EU at formulere en fælles udenrigs- og energipolitik over for bl.a. Rusland. Det er også vanskeligt ikke at tolke Polens enfatiske støtte til USA i forbindelse med indgrebet over for Irak som andet end et udtryk for en støtte til en amerikansk social model og til amerikanske værdier generelt – og måske en eftertænkning til Tyskland.

Den politiske debat i Polen ligger på et lavpunkt, præget som den er af konspirationsteorier, fordomme og xenofobiske forestillinger. Det er interessant at se, at selvom mange polakker er skeptiske over for EU, så er tiltroen til dette system højere end til de polske politikere, som mange mistror dybt og inderligt.

Fagforeningerne, som i mange tilfælde vil være i stand til at få en markedsøkonomi til at fungere mere acceptabelt, er også svækkede, ikke bare af udviklingen generelt, men også af dens egne ledere, som reelt troede, at markedet kunne erstatte civilsamfundet. Mange af disse liberale intellektuelle har måttet sande, at den markedsøkonomi de søsatte med så store forventninger, nu har bragt en protestbevægelse til verden, som truer den politiske og samfundsmæssige liberalisme forstået som ra-

tionalisme og tolerance. Mange af dem er selv ofre for den nye regerings hadekampagner, ikke mindst de intellektuelle ikke-troende (nogle af jødisk afstamning). Hvis en fagforening organiserer på grundlag af noget andet end klasse, nemlig religion, race eller etnicitet, vil det ofte føre til ikke-liberale resultater.

En nyliberalistisk markedsmodel uden fagforeninger og velfærdsstatslige ordninger vil ofte bidrage til anti-liberale bevægelser og som resultat munde ud i meget konservative samfund. Har man elimineret klassen som en måde at organisere på, har man også forplumret adressen på de sociale frustrationer, dermed bliver de sociale frustrationer som et løstgående missil, der kan ramme hvad som helst. I mange tilfælde er det etniske eller religiøse minoriteter. Af denne grund burde ikke mindst liberale også overveje, om stærke faglige bevægelser og europæiske velfærdsstatslige ordninger ikke i højere grad sikrer de mål, som liberale sætter højt: individualisme, frihed og tolerance. Det handler om at se sociale problemer *som* sociale problemer og netop ikke etniske, religiøse eller kulturelle.

Polen har mange traditioner at gå tilbage til også for igen at komme frem til Europa. De nuværende politiske ledere kan begynde med at læse den tekst, som Kaczynski brødrene selv var med til at forfatte i 1980, nemlig de 21 krav, som taler om det civilsamfund, som Polen i så høj grad mangler i dag. De polske katolikker kunne overveje, om den vesttyske måde at forene katolsk kristendom med politik på i efterkrigstiden måske ikke er mere givende end den markante højrefløjstænkning, der præger en stor del af den polske kirke.

Noter

1. Uffe Ellemann-Jensen: *Det lysner i øst*. København. 2006. side 56.
2. Maria Jarosz: *Władza, przywileje, korupcja*. Warszawa. 2004. s. 5.
3. www.bechrist.be/dossiers/GiertychDemaskulinizacja.pdf
4. Piotr Zaremba, Michał Karnowski: *Alfabet braci Kaczynskich*. Kraków. 2006.

5. Piotr Zaremba, Michał Karnowski: *Alfabet braci Kaczynskich*. Kraków. 2006. S. 288.
6. Adam Michnik: *Takie czasy. Rzecz o kompromisie*. 1985. s. 39-40.
7. Tygodnik Solidarność. 20. Oktober 1989. *Silna Solidarność*. s. 23.
8. Tygodnik Solidarność. 22. September. 1989. S. 1-2. *Od góry i dołu*.
9. Tygodnik Solidarność. 9.juni. 1989. s. 8-9. *Czym jest, czym ma być NSZZ Solidarność*.
10. Tadeusz Kowalik: *Systemy gospodarcze, efekty, defekty reform i zmian ustrojowych*. Warszawa 2005.
11. Tygodnik Solidarność. 13. September 1996. 16. *Rocznia Sierpnia*".
12. Tygodnik Solidarność. 6. April. 1990. *Nie Zdążyliśmy*.
13. Ed. Andrew Glyn: *Social Democracy in Neoliberal Times Since 1980*. Oxford 2001.
14. (Økonomiens Spørgsmål. Nr. 7, 2004: G. Kołodko: Institutioner, politik og økonomisk vækst. (På russisk)
15. Red: Stanisława Golinowska: Raport społeczny 2005. Stanisława Golinowska: *Przemiany społeczne i polityka społeczna okresu transformacji*. Warszawa. 2005. s.29-54.
16. Red. Lena Kolarska-Bobińska: *Druga fala Polskich reform*. Warszawa. 1999.
17. Red. Juliusz Gardawski og Barbara Gąciarz: *Rozpad Bastionu*. Warszawa. 1999.
- Barbara Gąciarz og Włodzimierz Panków: *Unternehmenstransformation in Polen*. Potsdam 1998.
- Juliusz Gardawski: *Konfliktowy Pluralizm polskich związków zawodowych*. Warszawa. 2003.
- Juliusz Gardawski: *Związki zawodowe na rozdrożu*. Warszawa. 2001.
- Juliusz Gardawski: *Powracająca klasa. Sektor prywatny w III Rzeczypospolitej*. Warszawa. 2001.
18. Guglielmo Meardi: *The Trojan Horse for the Americanization of Europe? Polish Industrial Relations Towards EU*. European Journal of Industrial Relations. Vol. 8. Number 1. 2002.
19. Juliusz Gardawski: *Związki zawodowe na rozdrożu*. Warszawa 2001. Side 251.
20. <http://www.pip.gov.pl/>
21. Centrum Badań Opinii Społecznej. Marts 2004. *Sondaż przeprowadzony na reprezentatywnej próbie losowej 1022 Polaków*.
22. Gazeta Wyborcza. 26 Maj, 2004: *PRL-u słodki czar*

and Jaroslaw Kaczynski as respectively president and prime minister in 2005 and 2006, Poland has diverged from the EU route and from mainstream Western European political development. The strongly nationalist and conservative line is set on a collision course with efforts to carry out a common EU policy in many areas.

This development appears at first surprising. Many regarded the Polish revolt against the communist system in the 1970's and 1980's as both measured and peaceful in contrast to contemporaneous Yugoslavian events. Ideas about civil society were widespread in the trade union Solidarity (Solidarnosc) in the 1980's. The article attempts to find an answer as to why things have developed in another direction by focusing on the trade union movement as an institution that takes care of the interests of large groups of wage earners. It is revealed that after the fall of communism Solidarity, the trade union, did not have an adequate response/answer to the enormous social problems that arose in the wake of the shock treatment introduced by the first Solidarity-led government. Instead, the Solidarity trade union movement became the breeding ground for a right-wing orientated discourse about evil communists, the fight against free abortion and in favour of greater influence by the church in the various institutions of society (schools, the army, etc). Neither did the heir to the communist party trade union, the OPZZ (All-Poland Alliance of Trade Unions), have a clear answer to the social problems. The article argues that it is in this area that an answer should be sought as to why the Kaczynskis' agenda has touched a raw nerve. A lot indicates that pure economic liberalism with a limited degree of democracy in the workplace can easily lead to cultural and political anti-liberalism.

Abstract

Jens Jørgen Nielsen: Polish labour movement since the fall of Communism. *Arbejderhistorie* 2/2007, p. 37-57.
With the election of the unusual twins Lech

Jens Jørgen Nielsen, cand.mag i historie (hovedfag) og idéhistorie fra Århus Universitet.
 Konsulent i fagforbundet FOA, Fag og Arbejde.
 Jens Jørgen Nielsen udgiver i efteråret 2007 en bog om social og faglig udvikling i Polen.
 jejn@FOA.DK